

Vasilij Melik

O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja*

Kakor kaže že naslov, ne nameravam govoriti o celotni problematiki razmer in politike na Slovenskem v Schmerlingovem času 1861 do 1865. Ne bom se dotaknil zelo pomembnih vprašanj, kakor na primer gospodarskega razvoja in socialnih konfliktov tega časa ali Levstikove koncepcije slovenske politike. Marsikatero stvar so bile dokaj nadrobno zajete v dosednji literaturi,¹ druge bi spet zahtevale posebnih razprav. Zato se omejujem na nekatera posebna vprašanja.

Prvo vprašanje so volitve v deželne zборе leta 1861, prve parlamentarne volitve po letu 1848 na Slovenskem. V zgodovini volilnih bojov od februarskega patenta do prve svetovne vojne imajo prve volitve leta 1861 poseben značaj in se razlikujejo od vseh poznejših. Mnogokaj v njih spominja na revolucionarno leto 1848, njihova glavna značilnost pa je v tem, da še ne poznajo organiziranih političnih strank in od njih vođenega in organiziranega volilnega boja in volilne agitacije. S tem seveda nočemo reči, da volilnega boja ni bilo — narobe, volitve leta 1861 so bile celo zelo žive. Podatkov o volilni udeležbi pri pravolitivah skorajda nimamo, toda za Kranjsko sem po originalnem volilnem materialu v Državnem arhivu Slovenije mogel izračunati, da se je udeležilo pravolitev v kmečki kuriji okrog 30 % volivcev. To je odstotek, ki ni bil dosežen nikdar pozneje vse do uvedbe direktne volilne pravice v začetku 20. stoletja. V mestni kuriji na Kranjskem je znašala udeležba 50 %. Ta delež je bil presežen takoj ob naslednjih volitvah leta 1867, kar je povsem razumljivo, saj so o tem, kdo bo imel večino v deželnem zboru na Kranjskem, odločale volitve v mestih.

Ob volitvah leta 1867 in pozneje nastopajo tako na Kranjskem kot v večini drugih slovenskih dežel osrednji deželni slovenski volilni odbori, ki postavljajo volilni program in določajo kandidate, skrbe za volilno agitacijo in za to, da bi se glasovi ne cepili med več kandidatov. Vsega tega leta 1861 še ni. Ponekod v mestih, tako tudi v Ljubljani, se sicer

* Referat na zborovanju slovenskih zgodovinarjev, v Kočevju (14.—16. X. 1963).

¹ Glej v zadnjem času zlasti Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, Druga knjiga (Obdobje okorelega konservatizma 1860—1868), Ljubljana 1956, z zelo obsežnimi političnozgodovinskimi opombami, ki jih je napisal Dušan Kermavner.

formirajo volilni odbori, ki pa v glavnem ne žele biti strankarski in tudi ne izhajajo iz slovenskih vrst. Pri njih naj bi se priglasili vsi kandidati, odgovarjali na vprašanja volilcev na posebnih sestankih volilnih upravičencev, organizirala naj bi se poskusna glasovanja. Kandidati se leta 1861 javljajo v zelo velikem številu. Ponujajo se sami, bodisi v tisku bodisi na predvolilnih sestankih, preko vplivnih znancev na terenu, postavljajo ali nasvetujejo jih dopisniki v časopisih, na sestankih volilcev ali raznih organizacij.²

Od slovenskega časopisja dajejo nasvete za volitve Bleiweisove *Novice* ter Jeranova *Zgodnja Danica*. Medtem ko priporočajo *Novice* voliti ljudi, ki se bodo zavzemali za pravice slovenščine in zagovarjali njeno enakopravnost, naroča *Zgodnja Danica* volilcem, naj poleg tega izbirajo le ljudi, ki bodo branili katoliško vero. Smeri obeh časopisov sta si močno različni. Jeranova *Zgodnja Danica* nedvomno izraža ekstremno klerikalno smer, za katero niti ne moremo trditi, da bi jo podpirala duhovščina v celoti. »Ljuba preljuba nam je narodovnost in slovenšina, Bog nam jo ohrani in daj, da bi ji odperli vrata v šole in pisarnice, kakor pravica tirja; toda prvo nam je naša prava katoliška vera. Vsa moja slovenšina mi ni piškaviga oreha vredna, ako sim ob vero in po smrti vekomaj zaveržen.« Tako piše *Zgodnja Danica* 28. marca 1861.³ »Naš materni jezik je varh prave vere,« govori Slomšek istega leta, »katoliška vera ravno tako med nami omaguje, kakor se slovenski rod ponemčuje.«⁴ *Zgodnja Danica* je razmeroma indiferentna glede ustave. »Te ne bomo ne hvalili, ne grajali. Saj vemo iz zgodovine, da so podložni absolutnih in vstavnih držav kmalo dobre, kmalo slabe čase imeli.«⁵ Slomškov pastirski list iz februarja 1861 je poln pesimizma.⁶ To je čas velikih porazov cerkve. Zedinjenje je uničilo stari red v Italiji, papeška država, močno zmanjšana, je v zadnjih zdihljajih, liberalizem povsod dviga glavo, cerkev je v defenzivi.

Močno se razburja *Zgodnja Danica* nad vsakim izražanjem svobodomiselnih in liberalnih nazorov, nad vsako kritiko duhovščine. O slovenskih političnih časopisih v Avstriji pravi, da se z veliko vnemo poganjajo za narodnost, za katoliško vero pa »veči del niso ne krop ne voda«. »Ako nimajo lepe besede za našo sveto vero, taki časniki niso vredni da živé.« In nato sledi grožnja: »Gotovo je, da na Slovenskim se brez duhovske pomoči ne more noben časnik ohraniti.«⁷

Nasproti takemu ekstremnemu klerikalnemu stališču so *Novice* povsem jasno za ustavno monarhijo. In kakor so odklanjale po oktobrski diplomi dane deželne statute zaradi njih reakcionarnosti, tako najdejo pri februarškem patentu glavno pomanjkljivost v tem, da manjka še

² Glej zlasti Laibacher Zeitung marca 1861; posebej Gausterjev predlog, v Laibacher Zeitung 5. marca in v Novicah 6. marca; pismi Höfferna Strahlu z dne 16. in 22. marca 1861 (Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani).

³ *Zgodnja Danica* 28. 3. 1861, 51.

⁴ *Zgodnja Danica* 21. 11. 1861, 192.

⁵ *Zgodnja Danica* 11. 4. 1861, 60.

⁶ *Zgodnja Danica* 28. 2. 1861, 33, 34.

⁷ *Zgodnja Danica* 28. 3. 1861, 51.

marsikaj, kar je bistvo prave ustavne vlade, tako na primer odgovornost ministrov, § 13, obstoj gosposke zbornice. Vendar pa, pravijo *Novice*, moremo »za zdaj zadovoljni biti s tem, kar smo prejeli. Velika oblast je vendar dana ljudstvu, in njih naloga v državnih in deželnih zborih bo, da po postavni in mirni poti dosežemo sčasoma vse, česar zahteva prava ustavna vlada. Saj ena krepka korenina je s tem, kar so nam cesar 26. svečana dali, ustavnemu drevesu v našem cesarstvu zasajena; to je gotovo.«⁸

V celem se pri volitvah leta 1861 prepletata dve vrsti boja; boj med liberalnimi in konservativnimi ali klerikalnimi nazori in boj za pravice slovenščine oziroma proti njim. Zraven se meša v volitve še vladni vpliv. Na žalost o podrobnostih tega boja razmeroma malo vemo. Časopisi so skopi, podrobna poročila vladi in vladna naročila, ki se tičejo volitev in ki bi nam mogla mnogokaj povedati, pa v Državnem arhivu Slovenije manjkajo — zabeleženo je, da si jih je v osemdesetih letih izposodil grof Pace.

Splošno razpoloženje po desetletju absolutizma je bilo leta 1861 tako ostro proti vsemu konservativnemu, da nihče ni hotel biti konservativen. »Liberalen je danes vsak, pa naj skrivaj tiči čez ušesa v reakciji,« piše celovski dopisnik *Laibacher Zeitung*.⁹ V celem konservativne sile na volitvah ne uspejo. V Ljubljani sta propadla vladna kandidata Schöppl in Marenzi.¹⁰ Na celem slovenskem ozemlju je bil izvoljen pri prvih volitvah en sam duhovnik, Kaffol na Tolminskem. Propadli so Einspieler v šmohorskem volilnem okraju, Muršec v mariborskem, kanonik Zavašnik v ljubljanskem, dekan Kramar v krànjskem, dekan Grabrijan v vipavskem, župnik Vovk v trebanjskem, itd.¹¹ Medtem ko na Kranjskem neuspeh duhovščine nedvomno pomeni poraz klerikalnega, konservativnega tabora in kaže, da so bili kmečki volilci, kakor leta 1848, proti duhovščini, pa nam je o drugih deželah težje soditi. Ali sta na primer Muršec in Einspieler propadla zaradi tega, ker sta bila slovenska kandidata ali zato, ker sta bila duhovnika? Rečemo lahko le to, da je mogla agitacija »ne volite duhovnikov« imeti lep useh proti nekaterim slovenskim kandidatom in da so se je zato mogli protislovenski agitatorji tudi namenoma posluževati.

Kar se tiče nacionalne strani, imajo Slovenci proti sebi tako liberalne Nemce oziroma Italijane, ki se zavedajo svoje narodnosti in so prav zato, kot je za nacionalne buržoazije značilno, narodnostno nestrpni in šovinistični, prav tako pa tudi ljudi starih konservativnih pojmovanj, ki narodnostne ideje in zahteve sploh zavračajo, zato pa se jim zdi samo ob sebi umljivo, da so šole in uradi nemški oziroma italijanski in da je slovenščina jezik neizobražencev. Proti sebi imajo tuje uradništvo, ki je z narodnostnimi zahtevami ogroženo v svoji eksistenci, pa tudi vlado, ki

⁸ *Novice* 6. 3. 1861, 75.

⁹ *Laibacher Zeitung* 22. 3. 1861.

¹⁰ *Ost und West* 4. in 6. 4. 1861.

¹¹ Glej *Ost und West* 14. 4. 1861 (za šmohorski okraj), *Novice* 27. 3. 1861 (za mariborski okraj), volilni material v Državnem arhivu Slovenije (za Kranjsko).

je negativno razpoložena do slovenskih teženj in ima preko svojega uradniškega aparata ogromen vpliv.

Da smo natančnejši: leta 1861 skoraj nihče ne govori o neenakopravnosti slovenščine. Z vseh strani se izražajo najboljše želje za njeno napredovanje, za njeno upoštevanje, izjavlja se ljubezen do slovenščine, obljublja se ji vsestranska podpora. Izražajo se le pomisleki proti prenapetosti, strah pred nepotrebnim bojem, ki razdira stoletno slogo, poudarja se potreba po postopnem napredku, ker slovenščina še ni dovolj izoblikovana, naglaša se potreba po nemščini, ki da jo najbolj čuti kmet itd. Toda vse te pomisleke in rezerve izraža marsikdo od kandidatov pri volitvah šele pozneje, bodisi da se je v volilnem boju zavestno nalašč kazal Slovenca, bodisi da je zares mislil, da se slovensko narodno gibanje ne bo razvilo s tako silo, da bo ponižno in združljivo z njegovo nemško liberalno ali konservativno usmeritvijo, pa se je zato šele pozneje končno ločil od slovenske poti. Vsekakor meje med prijatelji in sovražniki ob času volitev še mnogokje niso bile jasne. Novice so priporočale za poslanca marsikoga, ki je stal potem, ko je bil izvoljen, v nasprotnem taboru. Ne gre samo za Dežmana, ki je ob volitvah še veljal za Slovenca in ki je kot državni poslanec na Dunaju jasno prestopil na protislovensko stran. Vitez Waser, ptujski poslanec, je podpisal slovensko peticijo Schmerlingu¹² in poudarjal svoj slovenski rod.¹³ V celjskem okraju izvoljeni Mertl (Mörtl) je bil član slovenske čitalnice v Celju ter je obljubljal pri volitvah, da se bo potegoval za slovenščino.¹⁴ Derbič, poslanec kranjskega okraja, in Brolih, poslanec Tržiča, Kamnika in Radovljice, sta sodelovala pri izročitvi peticije Schmerlingu.¹⁵ Karl Wurzbach, poznejši deželni glavar in deželni predsednik na Kranjskem, je še leta 1863 poudarjal, da je slovenščina njegova materinščina ter je v deželnem zboru branil nekatere pravice slovenskega jezika.¹⁶

Novice svetujejo v obliki dopisov celo vrsto ljudi, ki bi bili primerni za poslańce, omejujejo pa se samo na Kranjsko in Štajersko.¹⁷ Nasveti niso dobro pretehtani. Ponekod naštevajo po več kandidatov za eno samo poslansko mesto, drugod pa spet priporočajo enega kandidata za več različnih volilnih okrajev. Vse to seveda onemogoča vsako načrtno glasovanje in cepi glaso ve. Poleg tega niso nasveti v časopisu povezani z organizirano agitacijo na terenu. Vse je prepuščeno posameznim zavednim Slovincem na terenu, ki se morajo znajti, kakor vedo in znajo. In mnogokje se ne morejo znajti. Trojna izvolitev Bleiweisa na Kranjskem, v ljubljanskem, kranjskem in kamniškem okraju, nam kaže na eni strani moč slovenskega narodnega gibanja, na drugi strani pa tudi njegovo neorganiziranost in pomanjkanje kandidatov: »Od mnogo strani,« piše boštjanski župan Dermelj Bleiweisu, »se nam ponujajo, da

¹² Novice 3. 4. 1861, 114.

¹³ Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Abgeordneten-hauses, Session 1861—1862, 343 (22. 6. 1861).

¹⁴ Novice 8. 5. 1861, 152, 30. 1. 1867, Slovenec 31. 1. 1867.

¹⁵ Novice 15. 5. 1861, 163.

¹⁶ Bericht über die Verhandlungen des krainischen Landtages 1863, seja 28. 1. 1863, 99, 100.

¹⁷ Novice zlasti 6. in 13. 3. 1861.

bi jih volili... Mi med tihim hribovjem po Savski ožini in dolini se premalo razpoznamo po Dolenskem in sploh po slovenskem svetu, zatoorej Vas prav ponižno in zaupljivo prosimo, gospod Dohtar, oznanite nam ob kratkem, ktere može da naj bi volili mi Boštanjci in z nami vred tudi drugi v Trebno poklicani možje, da bi naši izvoljenci korist donesli nam in sploh vsi slovenski deželi. Jako bi želeli, ko bi Vi sami, g. Dohtar, blagovolili naš poverjenec biti.«¹⁸ To pismo je za razporeženje leta 1861 prav gotovo zelo tipično.

Deloma še ne dovolj razširjena in utrjena narodna zavest, pritisk nemške in zlasti v Istri italijanske buržoazije in veleposestva, vladnih zastopnikov, zlasti okrajnih predstojnikov, na volilce, ki so bili od njih kakorkoli odvisni, še nejasna ali pa lažna opredelitev do slovenstva pri nemajhnem številu ljudi, in še daleč ne nazadnje pomanjkanje organiziranih priprav na volitve in volilne agitacije s slovenske strani, vse to je povzročilo, da izid volitev za Slovence ni bil ugoden. Nepripravljena, neorganizirana, šibka slovenska stranka niti na Kranjskem ni dosegla večine. Težko je odgovoriti na vprašanje, koliko slovenskih poslancev je bilo leta 1861 pravzaprav izvoljenih. Poslanci so se opredeljevali šele pozneje, kako in kam naj jih tedaj štejemo ob volitvah? Isti volilni možje, ki so meseca marca v kranjskem volilnem okraju izvolili Bleiweisa v deželni zbor ter s tem jasno izpričali svojo slovensko usmerjenost in pripadnost slovenski stranki, so v začetku aprila, ko so morali zaradi Bleiweisovega odstopa ponovno voliti, s približno enako večino izvolili okrajnega glavarja Derbiča, ki se je potem opredelil proti slovenski stranki. Rezultatov volitev iz leta 1861 torej ne moremo obravnavati tako kakor rezultate poznejših volitev. Zadovoljiti se moramo s tem, da povemo, kakšna je sestava prvih deželnih zborov po končanem opredeljevanju izvoljenih poslancev. V kranjskem deželnem zboru se jih je od 36 v letu 1861 izvoljenih poslancev končno opredelilo v slovensko stranko 13. V goriškem deželnem zboru je bilo od 21 voljenih poslancev 7 Slovencev, poleg tega pa je bil v mestnem slovenskem volilnem okraju izvoljen okrajni predstojnik Grossmann, po rojstvu Čeh, ki je užival le nemško vzgojo in se naučil slovenščine le za največjo silo, kakor ga opisuje dopisnik v *Stimmen aus Innerösterreich*.¹⁹ Na Goriškem so bile nedvomno najmanjše težave za uveljavljanje slovenskih kandidatov. Tu so bili volilni okraji narodnostno dokaj homogeni, Italijanov ali Nemcev na slovenskem ozemlju — razen v mestu Gorici — skoraj ni bilo in nemški vpliv se ni mogel kazati drugače kakor preko uradništva. V štajerskem deželnem zboru se je le en poslanec, Nemec Herman, proti kateremu pa so Slovenci ob volitvah agitirali,²⁰ pridružil slovenskemu političnemu taboru. V koroškem deželnem zboru omenja časopisje kot iskrenega in zavednega Slovenca Boštjana Izepa iz Smerč v šmohorskem volilnem okraju.²¹ V istrski deželni zbor je bil izvoljen en Slovenec, Samsa v

¹⁸ Pismo Dermelja Bleiweisu z dne 14. marca 1861 (Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani).

¹⁹ *Stimmen aus Innerösterreich* 1861, 80.

²⁰ *Novice* 27. 3. 1861, 106.

²¹ *Ost und West* 14. 4. in 2. 5. 1861, *Slov. Prijatelj* 1862, 462.

vološkem volilnem okraju. V celem moremo torej našteti v vseh deželnih zborih 23 poslancev slovenske politične orientacije. Na drugih splošnih volitvah leta 1867 jih je bilo izvoljenih 44. Ta primerjava nam kaže, kako močno je v tem obdobju šestih let napredovalo in se organiziralo slovensko narodno gibanje.

Drugo vprašanje je opredelitev poslancev v dunajskem parlamentu. V Schmerlingovo poslansko zbornico je bilo izvoljenih 200 poslancev. Volitve so namreč odklonile, kakor znano, vse ogrske dežele in Benečija, od poznejše avstrijske polovice monarhije pa tudi istrski deželni zbor, ki se je proslavil z znamenitim *nessuno*; prazno je ostalo tudi mesto enega zastopnika iz italijanskega dela Tirolske.²²

Po nacionalno-politični orientaciji²³ je bilo v parlamentu 119 Nemcev, kar je pomenilo absolutno večino 60 %, 26 Poljakov, 26 Čehov, 13 Ukrajincev, 8 Italijanov, 4 Romuni, 3 Slovenci in 1 Srb. Po svoji socialni sestavi je bil ta na indirektni način preko deželnih zborov izvoljeni parlament zbornica veleposestnikov, inteligence, tovarnarjev in trgovcev. Delež aristokracije nam kaže podatek, da je bilo samo poslancev z grofovskim naslovom 19. Zelo veliko je bilo število državnih uradnikov: 37.²⁴ Duhovnikov je bilo vsega skupaj 17: zelo malo med Nemci — tu so bili le 3 katoliški in 1 protestantski, več pa med drugimi narodi. Šest jih je bilo med Ukrajinci, 3 med Poljaki, 3 med Čehi, 1 med Romuni. Samo 11 poslanskih imen nosi v prvem seznamu članov parlamenta oznako *zemljiški posestnik* (Grundbesitzer). Oznaka vključuje tudi kmete, ni pa seveda omejena samo nanje. Zato je število pravih kmetov v parlamentu nedvomno še manjše od 11. Oznake *zemljiški posestnik* ne najdemo pri nobenem Nemcu, pač pa jo nosi 7 Ukrajincev, 2 Poljaka, 1 Roman in Slovenec Černe, ki pa se v drugih seznamih pojavlja z oznako *graščak* (Gutsbesitzer).²⁵

Poslanci so se posedli v parlamentu tako, da so na desnici sedeli poljski poslanci iz Galicije ter češki iz Češke in Moravske.²⁶ Med češkimi poslanci je sedel tudi edini neitalijanski zastopnik Dalmacije, Srb Ljubiša. V centru so sedeli Ukrajinci pod vodstvom škofa Litvinoviča, Romuni, mnogi nemški poslanci, zlasti zastopniki veleposestva iz čeških dežel, oba italijanska predstavnika Trsta, zraven njiju pa slovenska zastopnika Goriške, Černe in Gorjup. V centru so sedeli tudi vsi štirje klerikalni predstavniki Tirolske (dva nemška in dva italijanska). Na levici so sedeli na desnem krilu skupaj skoraj vsi koroški poslanci, poleg

²² Prim. uradni seznam Mitglieder des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes, Wien 1861.

²³ Po tej razdelitvi smo slovenske nemčurje prišteli Nemcem, prav tako smo prišteli poljsko orientirane Ukrajince Poljakom in podobno. Statistike po materinskem jeziku sploh ni mogoče sestaviti.

²⁴ Gustav Kolmer, Parlament und Verfassung in Österreich, Erster Band, Wien 1902, 62 — Vsi ostali podatki o poklicni sestavi so izračunani na podlagi podatkov v uradnem seznamu Mitglieder des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes, Wien 1861.

²⁵ Tako v Personen-Registru v Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Abgeordnetenhauses, Session 1861—62, 107.

²⁶ Sedežni red poslancev je ugotovljen na podlagi številke sedeža vsakega poslanca v citiranem seznamu Mitglieder des Hauses.

njih kranjski poslanci Toman, Brolih, Derbič, Kromer in Dežman, nekoliko stran od njih še zadnji, Wurzbach. Za njimi so bili vsi štirje italijanski poslanci iz Dalmacije. Sicer je bila levica polna nemških poslancev iz nemških in čeških dežel, dobro polovico skrajne leve pa so zasedali štajerski poslanci.

Kakor vidimo iz tega bežnega opisa, so se posedli poslanci v prvem parlamentu nove ustavne dobe tako, da se je tradicionalni parlamentarni običaj izbire prostorov po sorodnosti političnih nazorov mešal z izbiro po deželni pripadnosti. Za Tomana pravi Valentin Zarnik v svojem opisu dunajskega parlamenta v Novicah²⁷ izrecno, da »se ni po misli in djanji, temuž zavoljo rojakov svojih tje vsedel«. In res je svoje prvotno mesto kmalu zapustil. Sedežni red poslancev drugega zasedanja, v letu 1862, ga najde že na desnici med Čehi.²⁸

Državni zbor se je takoj v začetku razcepil na dva tabora. Zunanji kriterij za razdelitev je bilo kompetenčno vprašanje, vprašanje pristojnosti državnega zbora oziroma deželnih zborov. Levica in center se kakor vlada zavzemata za večjo moč in pristojnost centralnega parlamenta in centralne oblasti. Desnica se zavzema za čim večjo avtonomijo dežel kot zgodovinsko-političnih individualnosti. Prve imenujemo navadno in na kratko centraliste, druge federaliste. Simbol prvih je februarski patent, drugih oktobrska diploma. Prvi so vladna stranka, drugi opozicija ali, kakor so se pozneje, v razliko od opozicije proti vladi, ki je zrasla v vrstah nemške leve, semintja imenovali, »*principielna opozicija*«.²⁹

Boj za in proti centralizmu seveda ni značilen le za Avstrijo 19. stoletja, najdemo ga v celi vrsti evropskih držav. Lahko rečemo, da je bila težnja po centralizmu značilna za velik del liberalnih buržoazij v Evropi. Za čim večjo avtonomijo posameznih pokrajin pa so se prav tako v veliki meri zavzemale konservativne, z nekdanjimi fevdalci in cerkvijo povezane sile, ki bi se mogle, če že ne v središčih in v razvitih predelih, vsaj v bolj zaostalih področjih z avtonomnimi pravicami ustavljati pohodu kapitalizma in liberalnih buržoaznih idej. O nasprotjih in težnjah te vrste prav gotovo lahko govorimo tudi v Avstriji. Dva najbolj jasna primera Schmerlingove dobe za to sta boj tirolskega klerikalnega tabora proti temu, da bi verska enakopravnost veljala tudi na Tirolskem, in težnje veleposestva po tem, da bi vprašanje vključitve veleposestniške zemlje v občino ostalo prepuščeno deželnim zakonodajam. V posebnih pogojih avstrijske monarhije kot mnogonacionalne države pa je imel boj za centralizem še poseben značaj. Centralistične težnje so odgovarjale težnjam nemške liberalne buržoazije in birokracije po gospodarski in politični nadvladi nad nenemškimi narodi. »Centralizem je isto kot germanizacija« — pravi Palacky.³⁰ V boju proti takemu centralizmu se zdi zlasti češki in poljski buržoaziji čimvečja deželna avtonomija močno

²⁷ Novice 29. 5. 1861, 176.

²⁸ Mitglieder des Hauses der Abgeordneten des Reichsrathes, Wien 1862 — sedežni red je privezan.

²⁹ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten, III. Session 1864—1865, 865 (Toman 30. 3. 1865).

³⁰ Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes, Erste Session 1861—1862, 164 (27. 8. 1861).

orožje. »Nam, gospoda moja,« pravi Poljak Smolka v parlamentu, »posebno z ozirom na čisto poseben položaj naše dežele, se zdi svoboda, se zdi enakopravnost narodnosti utelešena v deželni avtonomiji, utelešena v avtonomiji dežela, kakor so zamišljene kot zgodovinsko-politične individualnosti.«³¹ »Centralizem in avtonomija nista zadnji namen, po katerem stremita obe strani,« pravi Palacky, »sta le sredstvo za višji namen, in ta višji namen je nagon narodnosti po samoohranitvi. Avtonomisti hočejo avtonomijo, ker upajo, da bodo tako lažje ohranili svojo narodnost.«³²

Slovencem v njihovi razcepljenosti na celo vrsto dežel avtonomija zgodovinskih dežel ni mogla mnogo koristiti. Edina naravna rešitev zanje je mogla biti že leta 1848 spočeta Zedinjena Slovenija, ki se pojavi zdaj tudi na začetku nove ustavne dobe, v peticiji Schmerlingu, z željo, »da bi se vse slovenske okrajine postavile pod eno najvišjo administrativno poglavarstvo.«³³ Pojavljajo pa se tudi misli na povezavo s sosednjimi jugoslovanskimi pokrajinami. Toda vse kaže, da je še dokaj nemočno in nerevolucionarno slovensko buržoazijo preplašil silovit odpor z nemške strani, očitki separatizma, izdajstva, revolucionarnih *piemontsko-franco-skih načel*,³⁴ smešenja *kraljevine Tomanije*, jugoslovanskega kraljestva pod Nikolajem črnogorskim³⁵ itd. Tako se ves slovenski politični program osredotoča na zahtevi po enakopravnosti narodov in po uvedbi slovenščine v urade, sodišča in šole. Zunanjepolitično se ta program veže s težnjami po obstoju in utrditvi Avstrije. Ta avstrijski program nedvomno ne izvira samo iz legitimizma, tradicije in konservativnosti, ampak prav tako tudi iz prevdarka, kakršnega je bila naša liberalna in konservativna buržoazija zmožna v šestdesetih letih, ko se je vpraševala, kaj bo, če Avstrija razpade, in je rešitev pred nemško, italijansko in madžarsko nevarnostjo videla le v obstoju habsburške monarhije. Poleg tega moramo reči, da so bili izrazi vdanosti dinastiji, zvestobe prestolu in slavljenja vladarja značilni domala za vso avstrijsko polovico monarhije, nikakor pa ne le za slovensko politiko.³⁶

Jedro desnice v poslanski zbornici dunajskega parlamenta sestavlja 26 čeških poslancev iz Češke in Moravske, povezanih s konservativnim grofom Clam-Martinicem, ter 25 poljskih poslancev iz Galicije. S to desnico navadno glasujejo dalmatinski poslanec Ljubiša, slovenski Toman in romunski graščak baron Petrino.

Desnica v Schmerlingovem parlamentu nikakor ni bila tako ultramontanska, reakcionarna in konservativna, kakor so ji očitali nasprotniki z leve. Pripadali so ji ljudje tako naprednih kot reakcionarnih

³¹ Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Abgeordneten-hauses, Session 1861—1862, 299 (19. 6. 1861).

³² Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes, Erste Session 1861—1862, 79 (21. 6. 1861).

³³ Novice 1. 5. 1861, 145.

³⁴ Novice 16. 10. 1861, 348.

³⁵ Prav tam.

³⁶ To se nam zelo hitro pokaže npr. ob prebiranju stenografskih zapisnikov dunajskega parlamenta.

mišljenj. Res pa je, da je desnico njeno zadržanje in glasovanje v markaterih vprašanjih zlasti v začetku precej kompromitiralo. Ker se je zavzemala za kompetence deželnih zborov, je glasovala proti mnogim liberalnim zakonom in se znašla v istem taboru z onimi, ki so prepuščali odločitev deželnim zborom zaradi svoje konservativnosti. Sem spadajo na primer že omenjeni problemi od občine ločene veleposesti ali virilistov v občinskih odborih v razpravljanju o občinskem zakonu. Na drugi strani pa se je desnica večkrat pojavila tudi z zelo demokratičnimi predlogi, tako na primer pri zakonu o varstvu osebne svobode, pri zakonu o tisku itd. Proti koncu Schmerlingove dobe pa se je desnica oziroma ostanki desnice v parlamentu močno vezala z nemško skrajno levico.

V vladnem taboru so sedeli Nemci, Ukrajinci, z njimi tudi en poljski kmet,³⁷ Italijani, kolikor so prišli na Dunaj, večina Romunov in goriška Slovence Černe in Gorjup.

Stališče poslancev Schmerlingovega parlamenta ob kompetenčnem vprašanju je, kakor smo rekli, za vsa naslednja leta ustvarilo in poimenovalo obe stranki, levico in desnico, vladno stranko in opozicijo ter določilo mejo med njima. Toda glasovanje in opredeljevanje poslancev še daleč ni vselej potekalo v okviru te razdelitve. Grupiranje poslancev v ta dva tabora še zdaleč ne prikazuje vse problematike politične sestave državnega zbora. Povsem nepravilno je označevati vso parlamentarno večino, ki je sprejemala koncepcije februarske ustave, za liberalno, kakor se to ne tako redko bere. V vladni stranki so bili navdušeni pristaji ustavnega parlamentarnega sistema z ministrsko odgovornostjo in širokimi kompetencami parlamenta, ljudje, ki so se vneto prizadevali za izdajo vrste liberalnih zakonov, za garancijo državljanskih pravic itd. Toda v klopih vladne večine so sedeli tudi veleposestniki, katerih nazore bi težko imenovali drugačne kot konservativne, in ki jih je samo sprejemanje februarske ustave ločilo od enako konservativnih veleposestnikov na desni, opozicijski strani zbornice. V vladni stranki so bili protiklerikalci, nosilci gibanja proti konkordatu, toda tu so bili tudi sicer maloštevilni duhovniki, tu so bili ukrajinski poslanci pod vodstvom grško-katoliškega škofa Litvinoviča, ki so vsi branili konkordat. Tudi glede vprašanja, kaj gre prepuščati deželnim zakonodajam, so se ob konkretnih primerih mnenja v vladnem taboru močno razlikovala. Ob različnih glasovanjih so se torej večine v parlamentu formirale zelo različno. Včasih je večina obsegala levico in center, nemalokrat pa tudi desnico in center. Vladna stališča so včasih podlegla nasprotnim stališčem z leve strani, včasih pa tudi nasprotnim stališčem z desne in centra. Večinoma pa, bi lahko rekli, se je vlada naslanjala na sredino. Njena stališča so zdaj zmagovala s podporo leveice, zdaj s podporo desnice. Tako je bilo na primer v razpravljanju o občinskem zakonu z glasovi desnice, dela centra in dela leveice sklenjeno, da bo deželna zakonodaja sklepala o morebitni izločitvi veleposesti iz občinskega ozemlja, medtem ko se

³⁷ Walter Rogge, Österreich von Világos bis zur Gegenwart, Zweiter Band, Leipzig 1873, 118. Sten. Berichte über die Verhandlungen des Abgeordnetenhauses, Session 1861—1862, 390.

je naprednejša levica upirala takim posebnim pravicam veleposesti.³⁸ V istem občinskem zakonu so bili virilisti načelno sprejeti v občinske odbore, kakor je želela tudi vlada, spet z glasovi desnice in sredine proti levici.³⁹ Spremembe je prinašal tudi čas. Desnica je po svoji številčni moči v parlamentu zelo nazadovala, zlasti z abstinenco čeških poslancev. Na drugi strani pa se je protivladni opoziciji desnice, kolikor bolj je Schmerlingova vlada izgubljala začetno zaupanje zares liberalnih krogov, pridruževala vedno bolj močna opozicija z leve strani, katere jedro je bila skrajna levica. V parlamentu so se sicer že v prvih mesecih prvega zasedanja (1861) formirali klubi — tako so nastali v vrstah vladne večine trije klubi — ti so se tudi posvetovali in sklepali o glasovanju, vendar pa moramo reči, da v Schmerlingovi dobi prave klubske discipline v glavnem še ni, da se poslanci odločajo in opredeljujejo zelo individualno. Stranke še ne stojijo nad posamezniki v parlamentu, kakor je bilo to pozneje.

V literaturi o šestdesetih letih beremo izredno pogosto mnenje, da je bila desnica v Schmerlingovem parlamentu sestavljena iz Slovanov in nemških klerikalcev. Tako piše Kolmer: »Na desnici so iskali klerikalci in federalisti skupno vez v svojem odporu do centralizma.«⁴⁰ Redlich govori o »sestavi federalistične stranke desnice kot v začetku še ohlapne zveze vseh slovanskih strank s plemiškimi, meščanskimi in kmečkimi nemškimi klerikalci alpskih dežel in visokoplemiškimi fevdalno-konservativnimi veleposestniki čeških dežel.«⁴¹ Vse take in podobne trditve potrebujejo precejšnje korekture.

Da sede vsi poljski in češki duhovniki kakor vsi njihovi rojaki na desnici in da pripadajo desnici, je znano in o njih seveda ne bomo govorili. Toda katoliška duhovščina vseh drugih narodnosti, vsi trije nemški duhovniki, ukrajinski grško-katoliški škof Litvinovič, od jeseni 1861 še istrski škof Dobrila, ki je bil tedaj od novega istrskega deželnega zbora poslan v dunajski parlament, pa tudi tirolski klerikalci, tako nemški kot italijanski — vsi ti nedvomno klerikalni poslanci, ki jih lahko ugotovimo v Schmerlingovem državnem zboru, sedijo v centru, v taboru vladne večine, ne pa na desnici in tudi praviloma ne glasujejo z desnico. Ob razpravljanju o adresi poda tirolski klerikalec Fischer predlog, ki naj bi, kakor pravi, zadovoljil obe strani v kompetenčnem sporu.⁴² Ta predlog večina zavrne, Fischer sam pa glasuje z večino za adresno, prav tako kakor tudi vsa duhovščina (razen seveda poljske in češke). Z desnico se vzdržita glasovanja samo oba tirolska Italijana in en nemški klerikalec.⁴³ Junijske zahteve desnice po odgoditvi državnega zbora in sklicanju deželnih zbo-

³⁸ Sten. Berichte über die Verhandlungen des Abgeordnetenhauses, Session 1861—1862, 1317 (19. 9. 1861).

³⁹ Prav tam, 1446 (27. 9. 1861).

⁴⁰ Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*, Erster Band, Wien 1902, 69.

⁴¹ Josef Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*, II. Band, Leipzig 1926, 154.

⁴² Sten. Berichte über die Verhandlungen des Abgeordnetenhauses, Session 1861—1862, 72 (11. 5. 1861).

⁴³ Prav tam, 92, 93 (11. 5. 1861).

rov ne podpiše noben nemški ali italijanski klerikalni poslanec.⁴⁴ Ko v razpravljanju o zakonu o varstvu osebnosti predlaga Čeh Klaudy novembra 1861 za levico presenetljivo liberalno formulacijo, glasujejo zanj Čehi in Poljaki, Slovenca Toman in Černe, vsi Italijani razen enega klerikalca, tudi nekaj nemških levičarjev — proti pa je z večino nemških poslancev vlada, to se pravi, ministri-poslanci, in vsa duhovščina z Dobrilo vred, pa tudi Slovenec Gorjup.⁴⁵ Februarja 1862 je glasovala za uvedbo porotnih sodišč pri tiskovnih pravdah predvsem desnica in skrajna levica (od Slovencev Toman in Černe), proti pa levica in center z vlado in duhovščino (z Dobrilo).⁴⁶ Ob glasovanju o protivladni resoluciji ob razpravi o zakonu o izrednem kreditu vojnemu ministrstvu 1. februarja 1864 glasuje duhovščina (z Dobrilo) prav tako za vlado (zanjo tudi Gorjup in Černe), medtem ko je proti nji predvsem skrajna levica in desnica, kolikor še sedi v parlamentu.⁴⁷ Tik pred padcem Schmerlingove vlade, ko izglasuje 16. junija 1865 parlament z veliko večino zakon o § 13 temeljnega zakona o državnem zastopstvu ter dve resoluciji ob njem, ostanejo na vladni strani le še maloštevilni poslanci, med njimi tirolski klerikalci in duhovščina (z njo Dobrila; za vlado tudi Gorjup).⁴⁸

Glavna pozornost klerikalnih poslancev je bila seveda posvečena obrambi cerkve in njenih pozicij v državi, zlasti obrambi konkordata. V tej obrambi pa klerikalni poslanci niso bili sami. Na njihovi strani je bilo konservativno plemstvo, je bila avstrijska vlada. Schmerlingov režim razen patenta 8. aprila 1861, ki je na podlagi načela enakopravnosti vseh priznanih veroizpovedi urejal položaj protestantov⁴⁹ in ki je vzbudil tak vihar na Tirolskem,⁵⁰ ni napravil skorajda nobenega koraka, ki bi ogrožal položaj katoliške cerkve. Vlada — bodisi iz svojega prepričanja ali zaradi stališča cesarja — ni nastopala proti konkordatu.⁵¹ Schmerling sicer v Vatikanu ni vzbujal zaupanja,⁵² toda on in drugi ministri so v parlamentu branili marsikatero pozicijo cerkve. Osnutek zakona o verskih odnosih, ki ga je bil pripravil verski odbor poslanske zbornice, se nikdar ni pojavil v parlamentu.⁵³ Tudi slovenska klerikalna Zgodnja Danica je pisala, da vlada brani katoliško cerkev.⁵⁴

Iste vezi, ki vežejo cerkev na vlado, vežejo tudi vlado na cerkev. Vlada pričakuje, da jo bo cerkev podpirala in skuša to podporo doseči zlasti preko višje cerkvene hierarhije. Pri glasovanjih v parlamentu klerikalni poslanci, cerkveni krogi v glavnem podpirajo vlado in glasujejo

⁴⁴ Prav tam, 261 (11. 6. 1861).

⁴⁵ Prav tam, 1774, 1775 (20. 11. 1861).

⁴⁶ Prav tam, 2255, 2256 (21. 2. 1862).

⁴⁷ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten, II. Session 1863—1864, 2094 (1. 2. 1864).

⁴⁸ Isto, III. Session 1864—1865, 2350—2352 (16. 6. 1865).

⁴⁹ Reichsgesetzblatt 1861, št. 41.

⁵⁰ Prim. Zgodnja Danica 4. 6. 1861, 109, s katoliško adresno cesarju.

⁵¹ Friedrich Engel-Janos, Österreich und der Vatikan 1846—1918, Erster Band, Graz 1958, 130.

⁵² Prav tam.

⁵³ Richard Charnatz, Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, I, Leipzig 1909, 59, prim. Laibacher Zeitung 28. 2. 1862.

⁵⁴ Zgodnja Danica, 10. 5. 1864, 112.

tako, kakor glasujejo ministri. Seveda moremo slediti glasovanjem zanesljivo le tam, kjer je prišlo do poimenskega glasovanja in nam stenografski zapisniki dajejo podatke o zadržanju vsakega poslanca. Analiza ogromne večine glasovanj pa danes v podrobnostih ni več mogoča: v stenografskih zapisnikih so opredeljena le stališča govornikov in večkrat beremo tudi oznake kakor *levica in del centra proti* ali *desnica in del centra za* in podobno, ali pa številčno razmerje glasov. Časopisna poročila le redkokdaj povedo kaj več. S to omejitvijo glede možnosti točne analize moremo torej reči, da glasujejo cerkveni krogi v glavnem tako kakor ministri Scherlingove vlade. Avstrijski episkopat zvesto opravlja slovesne maše na dan 26. februarja ob obletnicah februarskega patenta.⁵⁵ Stališče praškega kardinala, konservativnega kneza Schwarzenberga, ki je tako proslavo leta 1862 odklonil, in ki ga Kolmer⁵⁶ navaja kot primer klerikalnega boja *proti parlamentu in ustavi*, je v resnici izjema. Povsem zgrešena je torej Prijateljeva, pod vtisom Kolmerjeve formulacije napisana trditev: »Škofje vseh avstrijskih katoliških narodov so organizirali krepko katoliško politično gibanje z ostjo proti parlamentu in ustavi in prepovedovali vernikom udeležbo pri proslavah ustave.«⁵⁷ Schmerlingova vlada se pritožuje v Rimu pri Vatikanu proti episkopatu Ogrske, Hrvatske in Transilvanije, ne pa proti avstrijskemu episkopatu.⁵⁸ Ljubljanski škof Vidmar s svojim znanim negativnim odnosom do slovenščine v kranjskem deželnem zboru in v izjavi, ki jo je dal vladi, je tipičen primer vladi lojalnega cerkvenega kneza. Toda tudi istrski škof Dobrila, znan po svoji vnetosti za pravice hrvaškega in slovenskega jezika v Istri, je prišel v dunajski parlament bržkone kot vladni kandidat in je, kot smo že prej videli, stal v vladnem taboru, ne pa v taboru desnice.

Z vsem tem, kar smo povedali, nočemo seveda prav nič trditi, da so bile vezi med vlado in klerikalnimi poslanci v parlamentu iskrene in pristržne. Zlasti tirolski klerikalci, ki so branili konservativno podobo svoje zaostale dežele pred modernejšo zakonodajo, so že v začetku Schmerlingove dobe prišli v konflikt s centralizmom in so se vseskozi zavzemali za deželno avtonomijo. Njihov deželni zbor je veljal za protivladnega⁵⁹ in ni bil za februarsko ustavo. V takih in podobnih stališčih so nedvomno bili predpogoji za stike in razumevanje z desnico. Vendar pa v državnem zboru niti ti tirolski klerikalni poslanci ob določenem oklevanju niso šli v desnico. Na drugi strani pa je klerikalne poslance vezala na vlado tudi konservativnost, odpor proti liberalnejšim zakonom, proti širjenju kompetenc parlamenta, tako npr. zlasti pri glasovanju o § 13, ki smo ga prej omenili.

⁵⁵ Prim. poročila o tem v *Laibacher Zeitung*.

⁵⁶ Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*, Erster Band, Wien 1902, 121.

⁵⁷ Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, Druga knjiga, Ljubljana 1956, 20, 21.

⁵⁸ Friedrich Engel-Janos, *Österreich und der Vatikan 1846—1918*, Erster Band, Graz 1958, 131.

⁵⁹ *Stenogr. Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten*, III. Session 1864—1865, 89.

Prav tako kakor na cerkveno hierarhijo se je opiral Schmerling tudi na uradništvo in na dobršen del veleposestnikov. Za državne uradnike so vlade v šestdesetih letih in še pozneje sploh smatrale, da je njihova dolžnost, glasovati za vlado in podpirati njeno politiko. Vsi uradniki se niso po tem ravnali, vendar jih je bil določen del, ki so v vsem glasovali za vlado. Marsikateri veleposestniki, konservativni po svojih nazorih, po srcu nič kaj vneti ne za februarско ustavo ne za parlamentarne svobosčine, so se v državnem zboru leta 1861 vključili v vladno stranko in sedeli v centru zbornice. Včasih so v glasovanju potegnili z desnico. Zagovarjali so pravice veleposestva in s tem tudi kompetence deželnih zakonodaj. Zvestoba cesarju in zato tudi cesarjevi vladi pa jim je nedvomno branila, da bi sedeli na desnici. Grof Richard Belcredi nam more biti primer takega aristokrata veleposestnika in obenem visokega državnega uradnika. Seveda, ko pride Belcredi sam na vlado in je izdan septembra patent, ki je sistiral februarski patent (1865), je bila ta skupina spet za cesarja in vlado, kakor je bila prej, le da sta bili vlada in smer druga. Po številu ne sicer velika, vendar zaradi razmerja glasov dokaj odločilna skupina veleposestnikov, ki je svoje čase nastopala proti desničarskemu plemstvu in Čehom, je leta 1865 z njimi glasovala v češkem deželnem zboru za zahvalno adreso cesarju za septembrski patent.⁶⁰

Od vseh poslancev, ki so jih naši deželni zbori izvolili v dunajski parlament, so se po diferenciaciji v prvih mesecih le trije izkazali za Slovence: dr. Lovro Toman od kranjskih ter oba goriška poslanca, Anton Černe in Anton Gorjup. Vsak od teh pa ima v državnem zboru svojo posebno politiko.

V ospredju boja za nacionalne pravice stojita Toman in Černe. V tej smeri so pomembne zlasti Tomanova interpelacija 8. junija 1861 glede enakopravnosti v šolstvu, ki jo je podpisala češko-poljska desnica z grofom Clam-Martinicem⁶¹ — »kar se tiče mož, ki bi imeli v zboru slovenstvo zagovarjati, in ktere je g. Toman zastran tega prosil in nagovarjal, ji je pristopil samo verli gospod Černe«, kakor pravijo Novice;⁶² Černetov govor 27. junija 1861 o neenakopravnosti Slovencev in slovenskega jezika;⁶³ Černetova interpelacija glede enakopravnosti v sodstvu 9. septembra 1861, ki so jo podpisali tudi Toman in Gorjup, dalmatinski Srb Ljubiša, tržaška poslanca Porenta in Girardelli, Romun Petrino, češka desnica, pa tudi trije Nemci, Wurzbach in Waser, ki sta bila izjavljala, da sta slovenske krvi, in dr. Fleckh;⁶⁴ Tomanova interpelacija 13. septembra 1861 glede enakopravnosti jezikov v gimnazijah, ki so jo podpisali poleg Černeta Čehi in Poljaki;⁶⁵ Černetov govor o neenakopravnosti

⁶⁰ Prim. Stenographische Berichte des böhmischen Landtages 1865, VIII. seja 12. 12. 1865, 48, ter glasovanja iz prejšnjih let.

⁶¹ Sten. Berichte über die Verhandlungen des Abgeordnetenhauses, Session 1861—1862, 229.

⁶² Novice 12. 6. 1861, 192.

⁶³ Sten. Berichte über die Verhandlungen des Abgeordnetenhauses, Session 1861—1862, 378.

⁶⁴ Prav tam, 1149.

⁶⁵ Prav tam, 1221.

slovenskega jezika 14. maja 1862,⁶⁶ ki ga nato podpre Toman;⁶⁷ trije Tomanovi govori o jezikovni enakopravnosti na sodiščih,⁶⁸ v uradih⁶⁹ in v šolstvu⁷⁰ maja in junija 1862, od katerih je vsak prinesel tudi poseben predlog v korist enakopravnosti. Medtem ko sta bila prva dva predloga sprejeta in se je zanj zavzela tudi vlada, pa je tretji, o enakopravnosti v šolstvu, propadel.

Toman, nedvomno najaktivnejši slovenski poslanec, se je takoj v začetku pridružil desnici in ostal do konca v njenih vrstah. Kakor vladna stranka, tako tudi desnica ni povsem enotno nastopala. Kazale so se večje razlike med politiko, ki so jo vodili Čehi, in med politiko Poljakov; med Čehi so spet nekoliko drugače nastopali poslanci iz Češke (pa tudi ti ne vsi enotno) in poslanci iz Moravske, in nazadnje so tudi posamezniki ubirali včasih vsak svojo pot. Toman ni parlamenta nikdar zapustil, tudi se ni abstiniral od razpravljanja o finančnih zadevah.⁷¹ V primerjavi z večino desnice je njegovo stališče nedvomno mnogo zmernejše.

Černe je ob svojem znamenitem govoru 27. junija 1861 takoj v začetku poudaril, da stoji na pozicijah temeljnega zakona z dne 26. februarja in da ni proti ministrstvu.⁷² Černe torej ni na strani desnice, tudi ga ne najdemo nikjer med podpisniki desničarskih zahtev, ampak spada v stranko vladne večine. Vendar ga to prav nič ne ovira, da ne bi nastopal v isti vrsti s Tomanom in v enaki meri kot on za pravice slovenskega jezika in za narodno enakopravnost. Černe glasuje v celem dokaj po svoje: večkrat z vlado proti desnici in levi opoziciji v vrstah prvotne vladne stranke, večkrat pa tudi z desnico in skrajno levico proti vladi. Po padcu Schmerlingove vlade, po nastopu Belcredija je Černe v goriškem deželnem zboru predlagal, naj zbor izglasuje zahvalno adresno cesarju za patent 20. septembra, napadel padlo Schmerlingovo vlado in sistem februarskega patenta.⁷³ Italijan Pajer je v diskusiji o tem predlogu izrazil svoje začudenje, da prihaja tak predlog od ljudi, ki so glasovali za zahvalne adrese ob februarjem patentu in dolgih pet let sedeli in glasovali v državnem zboru.⁷⁴ Černe je odgovarjal, da tu ni nobenega nasprotja: da je v parlamentu vselej pokazal svoje prepričanje, tudi kadar je bilo nasprotno vladi. Dejal je tudi, da je bil v državnem zboru v opoziciji proti vladi.⁷⁵ Zagovarjal pa je potrebo po sprejetju zahvalne adrese še posebej z oportunističnimi razlogi. Ko so prišli zastopniki Transilvanije 1863. leta v dunajski parlament, je dejal, so najprej kot koncesijo zahtevali železnico. Tudi Goriška potrebuje železnico. Če bomo molčali, če ne bomo izgla-

⁶⁶ Prav tam, 2718.

⁶⁷ Prav tam, 2726.

⁶⁸ Prav tam, 2735 (17. 5. 1862).

⁶⁹ Prav tam, 2798 (22. 5. 1862).

⁷⁰ Prav tam, 3180 (23. 6. 1862).

⁷¹ Sten. Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten, II. Session 1863—1864, 50.

⁷² V op. 63 citirana stran.

⁷³ Pertrattazioni della quarta tornata della dieta provinciale della contea principessa di Gorizia e Gradisca 1865, 59, 60, (15. 12. 1865).

⁷⁴ Prav tam, 75.

⁷⁵ Prav tam, 77.

sovali adrese, »kako bomo mogli še upati, da dobimo železnico in ostanemo na dobrem z vlado, ki je na oblasti.«⁷⁶ Navajam te Černetove besede, ker so morebiti značilne za njegovo lastno stališče v Schmerlingovem času.

Precej drugačen je Gorjup, goriški deželnosodni svetnik. Ta je, kot smo videli, verjetno odklonil podpis prve Tomanove interpelacije, podpisal pa je Černetovo z dne 9. septembra 1861. Njegovi govori v parlamentu se tičejo večinoma gospodarskih problemov Goriške in Istre, kjer se zavzema za izboljšanje težav, niti besede pa ne spregovori v državnem zboru o slovenščini, ne za ne proti. Njegovo mesto je tudi v vrstah vladne stranke, vendar na povsem drugačen način kakor pri Černetu. Gorjup spada s par izjemami (tako na primer glasuje 16. novembra 1864 za odobritev Helceletovega dopusta proti vladi obenem z desnico in ne tako maloštevilnimi nemškimi poslanci⁷⁷) med najbolj tipične vladne poslance, tiste, ki do kraja glasujejo za Schmerlinga in sestavljajo njegovo glavno oporo.

Tako torej vidimo, da slovenski poslanci v Schmerlingovem času v dunajskem parlamentu niso enotno nastopali, niso bili povezani v enem klubu, v eni stranki. Take enotnosti pa tudi nihče ne zahteva. Ob vseh drugih časopisih, ki se pojavljajo in med katerimi gre najodličnejše mesto Levstikovemu Napreju, so Bleiweisove Novice v celem nedvomno še vodilno glasilo slovenskega narodnega gibanja. Novice sicer nikjer ne skrivajo osnovnega nerazpoloženja proti centralizmu in simpatij do politike desnice, vendar pa boj proti Schmerlingovi vladi in februarškemu patentu nikjer ni vodilni motiv njihovega političnega programa in nikjer ne postavljajo očitkov Černetu, da se ni pridružil desnici. Černe in Toman dobivata zaupnice zaradi svojega zavzemanja za pravice slovenskega jezika in slovenskega naroda. Nikogar ne moti, nihče ne omenja, da sedita vsak na svoji strani parlamenta. Opozicija slovenskega tabora, zbranega okrog Novic, proti Schmerlingovi vladi je torej dokaj zmerna. Na proslavi druge obletnice februarске ustave, ki so jo priredili deželni poslanci v Ljubljani, je bil tudi Toman in spregovoril sicer nevtrarno napitnico kranjski deželi in Ljubljani.⁷⁸

Kakšno je v Schmerlingovem obdobju mesto klerikalizma v slovenskem narodnem gibanju? Medtem ko gleda del zlasti višje duhovščine z nezaupanjem na narodno gibanje, ga nedvomno ogromna večina nižje duhovščine podpira in se v njem aktivno udeležuje. Tak pozitiven odnos do narodnega gibanja ima tudi glavni klerikalni časopis, Luke Jerana *Zgodnja Danica*. Prvaki, ki vodijo narodno gibanje, se v vsem trudijo za slogo in skrbno tlačijo vsa notranja nesoglasja in spore, da ne bi privreli na dan. Vendar pa se sloga tega časa v marsičem razlikuje od slogaštva poznejših desetletij, ko se vse narodno gibanje podreja katoliškemu programu in nastopa v njegovem okviru ter se bori proti liberalni zakonodaji. V navodilih volilcem pred volitvami, v novoletnih voščilih Sloven-

⁷⁶ Prav tam, 81.

⁷⁷ Sten. Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten, III. Session 1864—1865, 10.

⁷⁸ Laibacher Zeitung 27. in 28. februarja 1863, Novice 4. 3. 1863, 72.

cem, v programskih člankih poudarjajo Novice narodnost in narodni program, ne govorijo pa o veri in o potrebi obrambe katoliške cerkve. Take ideje se pojavljajo le redko in v posameznih dopisih, ne pa s strani uredništva. Isto velja za različne zaupnice in zahvale poslancem, Tomanu in Černetu. Poudarja se narodnost, le sem in tja tudi vera, tako na primer v zaupnici s 677 podpisi, nabranimi v glavnem na Dolenjskem, ki so jo najbrž sestavili duhovniki in ki se zahvaljuje Tomanu in Černetu za njuno *borenje za pravice naroda*, pa pravi, da bo ta hvala dvojna, »ako se bosta enako krepko tudi za njegove verske pravice potegnili«. ⁷⁹ Toda naši poslanci na Dunaju ne nastopajo z govori v korist vere, ne govore v diskusijah o konkordatu ne na tej ne na oni strani. Naši trije poslanci govore o gospodarskih vprašanjih, Toman in Černe veliko o nacionalnih in jezikovnih problemih, Toman tudi nekoliko o mednarodni politiki. Tu nastopa proti Nemčiji in angažiranju Avstrije v Nemčiji, zavzema se za ustavno ureditev v Vojni krajini in govori pri tem o privlačni moči, ki bi jo imela Avstrija »s svobodno in pravično ustavo za vse državljane« na prebivalstvo onstran Save in Donave. ⁸⁰ Navdušuje se za nekatere postavke štajerske skrajne leve in z njo vred zahteva pravo ustavo proti dozdevni ustavnosti. ⁸¹ V celem pa se niti on niti Černe ali Gorjup ne spuščajo v razpravljanja, kjer prihajajo do izraza liberalne ali konservativne tendence in naziranja govornikov. Samo eno previdno Tomanovo formulacijo najdemo v začetni dobi Schmerlingovega parlamenta, ko se oglasi k diskusiji o Mühlfeldovih liberalnih predlogih in pravi k predlogom o položaju in pravicah raznih verskih skupnosti, da mora k njim, neglede na svoje osebno, gotovo svobodno in humano naziranje, ker zastopa deželo, kjer eksistirajo nekateri privilegiji in ne ve, kako se bo deželni zbor odločil, pripomniti, da spadajo določbe deloma pred deželni zbor. ⁸²

Da zaključimo: Slovensko politiko v Schmerlingovem času ločijo nekatere poteze od one v poznejših časih. Vodstvo slovenskega narodnega gibanja se drži načela sloge in složnega nastopanja, poudarja le narodnostne težnje, ne nastopa pa z gesli obrambe katoliške vere in katoliških načel. Poskuša se izogniti vsem problemom, ki bi lahko povzročali liberalno-klerikalna trenja. Nikakor torej nima klerikalnega pečata. Vseskozi je proti centralizmu, s simpatijami spremlja desnico, vendar pa ne postavlja vprašanja načelne opozicije priti februarškemu patentu in Schmerlingovi vladi. Poslanci slovenske narodne zavesti na Dunaju nastopajo tako v taboru opozicijske desnice in sicer njenega zmernejšega dela kot v taboru vladne stranke. Ta razlika pa ne predstavlja zapreke zagovarjanju slovenskih narodnih zahtev, osredotočenih ta čas na dejanskem uveljavljanju enakopravnosti in pravicah slovenščine v uradih, sodiščih in šolah.

⁷⁹ Novice 19. 2. 1862, 59.

⁸⁰ Sten. Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten, II. Session 1863—1864, 1476 (12. 12. 1863).

⁸¹ Prav tam, III. Session 1864—1865, 1387 (29. 4. 1865).

⁸² Sten. Berichte... Session 1861—1862, 329 (22. 6. 1861).

ON SOME QUESTIONS OF THE SLOVENIAN POLICY IN THE SIXTIETHS OF THE 19th CENTURY

Summary

During the elections for the land diets in 1861 the Slovenians had no organized electoral contest nor agitation. Before the elections there was hardly anybody who made a public protest against the rights of the Slovenian language; but after having been elected many deputies assumed a hostile attitude towards the claims of Slovenian people. For these and some other reasons the results of elections had a negative effect upon the Slovenians.

The leadership of the Slovenian national movement at Schmerling's time adhered to the principle of concord and acted in unison, stressed national tendencies, used no slogans of the defence of Catholic religion and Catholic principles, tried to avoid all problems which might provoke conflicts between the liberals and clericals and had no clerical characteristic whatsoever. This leadership pronounced against centralism, followed with sympathy the right in the Parliament of Vienna but put no question of an opposition, based on principles, to the February Patent and to Schmerling's government. The deputies of Slovenian national orientation in the Parliament of Vienna belonged to the moderate wing of the oppositional right (Toman) or to the governmental majority (Černe, Gorjup). However, this difference of political attitudes presented no obstacle to laying claims to the use of Slovenian language, on an equal footing, in offices, law courts and schools.